

Ідеологія як критерій класифікації політичних партій

Микола Недюха,

доктор філософських наук,
завідуючий сектором методології

Інституту законодавства Верховної Ради України

Олександр Михайлич,

аспірант Науково-дослідного інституту україністики

Проблема типологізації партій набуває особливого значення в період політичного реформування українського суспільства, переходу до формування механізмів політичної відповідальності. Досвід демократичних країн свідчить, що механізми політичної відповідальності формуються, насамперед, партіями, створеними на ідеологічних засадах. В українському варіанті це завдання актуалізується умовами реформування політичної системи, формування повноцінних політичних партій, які визначаються у структурно-функціональному аспекті як засіб досягнення певної мети. Ми виходимо з гіпотези, що використання класичних прийомів для аналізу політичного спектра в українських умовах може бути успішним лише при врахуванні специфічних особливостей українського політикуму.

У політичній науці практикуються різні способи класифікації політичних партій. Основою партійних програмних положень є суспільно-політичні доктрини, обумовлені певними політичними ідеологіями.

В науковій літературі існує багато точок зору щодо визначення поняття ідеології, її завдань і функцій.

Американський соціолог Н. Смелзер обґрунтовує розуміння ідеології як системи теоретичного знання, що утверджує певні цінності і факти. Функції ідеології, вважає він, полягають, по-перше, в тому, щоби послабляти соціальну напругу, яка виникає тоді, коли люди усвідомлюють розбіжності між своїми цінностями і реальними умовами своєї життєдіяльності. Інакше кажучи, ідеологія покликана затінювати суперечність між ідеєю про рівні можливості кожного громадянина і реальністю, коли одні соціальні групи й індивіди перебувають в гіршому

стані, ніж інші. По-друге, оскільки ідеології захищають інтереси певних соціальних груп, то мають, в силу свого статусу, виправдовувати існуючий стан речей (консервативні типи ідеології) або ж, навпаки, боротися за його скасування (радикальні типи ідеології). По-третє, ідеології можуть надавати сенс і законність діям людей, їх вимогам [1, с. 55 – 57, 67]. Зрештою, ідеології є засобом ідентифікації особистісних, групових норм і цінностей, задля досягнення яких громадяни вдаються до відповідних дій.

Е. Фромм визначає ідеологію так: „Ідеології – це ідеї, сформульовані на потребу публіци, які задовольняють очікування кожної людини полегшити докори совісті вірою в те, що вона діє заради чогось, напевне – доброго і бажаного. Ідеологія – це готові „думки-товари”, що поширюються пресою, ораторами, ідеологами для того, щоб маніпулювати масами людей заради цілей, котрі нічого спільного з ідеологією не мають, а часто навіть їй прямо протилежні...” [2, с. 332].

А. Мендра трактує ідеологію як систему доцільних, науково обґрунтованих положень, покликаних дати зрозуміле пояснення соціальної дійсності. Р. Гароді, навпаки, вважає, що ідеології, втім числі й світові, – лібералізм, консерватизм, соціал-демократія, націоналізм тощо, – не можуть дати задовільні відповіді на порушені постіндустріальною цивілізацією питання через розрив між дійсністю, що пішла далеко вперед, і застарілими теоретичними конструкціями. Ці визначення найближчі для нашого сприйняття і пояснення феномена „ідеологія”.

Структурно ідеологія складається з трьох елементів: образу дійсності (того, що відбувається у конкретному суспільстві та поза ним); аксіологічної системи (ієрархії цінностей); практичних вказівок (методології діяльності для зміни або збереження існуючого стану справ). Функціями суспільно-політичних доктрин є визначення політичного курсу, стратегії, тактики партій і, певною мірою, електоральної поведінки громадян.

Розуміння впливу ідеологій на суспільно-політичне життя має особливе значення для вивчення самого суспільного життя. Водночас, якщо розглядати ідеологію як чинник формування світогляду, то слід зазначити, що положення, пропаговані владною елітою, не завжди адекватно сприймаються на рівні конкретного індивіда, оскільки й сьогодні уявлення про суспільно-політичні доктрини у більшості громадян, м'яко кажучи, не є ґрунтовними. Тому й природно, що ідеологічний вакуум в Україні, який утворився внаслідок краху комуністичної системи, заповнився дуже різними типами ідеологій – від необільшовизму до націоналізму, від лібералізму до радикалізму, релігійного фанатизму тощо [3, с. 75].

Виправити таке становище можна шляхом вироблення ідейно-

політичних засад державного будівництва. Так, учасники науково-практичної конференції „Ідеологія та ідейно-політичні засади державного будівництва в Україні” (Київ, 1992 р.) зазначали, що пріоритетним напрямом, об’єднуючою ідеєю для народу України має стати творення соборної української держави [4, с. 155 – 156].

На сьогодні дослідники не мають єдності поглядів щодо побудови ідеологічної структуризації політичних інтересів. Зокрема, Ф. Кирилук вважає, що сучасний ідеологічний спектр складається з шести частин: комунізм, соціал-демократія, лібералізм, консерватизм, націоналізм і фашизм [5, с. 413]. Російські ж дослідники В. Пугачов і А. Соловійов говорять лише про чотири типи ідеологій (лібералізм, консерватизм, соціалізм і фашизм) [6, с. 293 – 303]. К. Гаджієв, поділяючи ідеологічний спектр на п’ять ідеологій (лібералізм, консерватизм, соціал-демократія, марксизм і тоталітаризм [7, с. 121]), зазначає, що реально конкурентними нині є лише лібералізм, консерватизм і соціал-демократія. На думку М. Головатого, в Україні існують такі основні ідеології: комуністична, соціалістична, ліберально-демократична, соціал-демократична, націонал-демократична і християнсько-демократична [8]. В. Бебик провідними політичними доктринами називає лібералізм, неолібералізм, консерватизм, неоконсерватизм, соціалізм, соціальну демократію, анархізм і тоталітарні доктрини (комунізм, фашизм, сіонізм) [9, с. 58 – 90].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що, на загал, дослідники розрізняють такі типи політичних ідеологій: комунізм (марксизм), неоконунізм; соціал-демократія (демосоціалізм, соціальна демократія); лібералізм, неолібералізм; консерватизм, неоконсерватизм; фашизм, неофашизм.

Перейдемо ж до короткої характеристики цих ідеологічних типів.

Основними постулатами комунізму є: необхідність соціалістичної революції і встановлення диктатури пролетаріату; тотальне усупільнення засобів виробництва; централізоване планування-регламентація з боку держави процесів виробництва і розподілу продукції; ліквідація ринкових відносин; заборона приватної власності (має бути лише публічна); декларована рівність усіх громадян; заперечення соціального, ідеологічного і політичного плюралізму.

Провідними ідеями соціальної демократії є справедливість, свобода і солідарність; визнається право приватної власності. Принципи соціал-демократії (свобода, справедливість, солідарність) відрізняють її від ліберал-консервативних партій. Сучасна соціал-демократична думка вважає нерівність не просто несправедливою, але й неефективною. Заслугове на увагу те, що в умовах глибокої кризи та значних труднощів процесу реформування саме цивілізовані сучасні соціал-демократія та соціальний неолібералізм європейського гатунку можуть стати єдиною

альтернативою відновленню популярності комуністичної системи серед значної частини населення [10, с. 4 – 8].

Заслуговує на увагу, до речі, те, що характерним для сучасного політичного життя України є формування виборчих блоків та утворення урядових коаліцій у спосіб, що веде до так званого дворівневого суспільства: на економічному рівні працюють настанови лібералізму, тоді як у соціальній сфері утверджуються ідеї соціал-демократії. Попри певні позитивні моменти такої політики, дворівневе суспільство несе в собі внутрішні загрози, адже, як свідчить історія, лібералізм російських дворянських революціонерів і соціал-демократизм народників породили марксистсько-ленінську ідею „наукового соціалізму” [11, с. 94 – 95].

Неоліберальна ідея „відповідальної держави” виходить з необхідності партнерства між урядами, бізнесом і працею на всіх рівнях господарського механізму, зміщення центру ваги із заборонних заходів на стимулювання, значних державних капіталовкладень в основні фонди невиробничої сфери (видатки на освіту, охорону здоров'я, підвищення кваліфікації персоналу). Зроблено спробу переосмислити характер взаємовідносин суспільства, державно-політичної системи.

Враховуючи формальний характер політичної свободи та її придушення ринковими і грошовими інтересами, проблема свободи набуває інтелектуального забарвлення. Вона переводиться у площину моралі і культури. Справедливість – це, насамперед, політична, або „формальна” справедливість, яка визначає принципи забезпечення свободи і права всіх громадян.

Соціал-демократія поділяє з лібералами підхід до держави як „допоміжної” сили в суспільному житті: уряд має „всього лише” вирішувати проблеми, які не можуть самостійно вирішити громадяни, місцеве самоврядування і приватний сектор економіки. Ліберальні реформатори і соціал-демократи дотримуються думки, що лише приватний бізнес і конкурентне середовище спроможні створити умови для швидкого економічного піднесення. Різниця між ліберальним та соціал-демократичним підходами полягає в оцінці ролі держави у перетвореннях.

Ліберальні ідеї в Україні були безпосередньо пов'язані з соціальними і розглядалися в національному контексті, зокрема М. Драгомановим.

Консерватизм спрямований на збереження, підтримку форм державного і суспільного життя, що історично склалися, насамперед морально-правових засад. Неоконсерватизм – це пошук балансу між деструктивністю необмеженої ринкової стихії та неефективністю тотальної державної регламентації. Для нього характерні антигегалітарні тенденції, антипротекціоністська і монетаристська економічна стратегія, вимоги збереження законності і порядку. В організації суспільного життя неоконсерватизм ґрунтується на необхідності універсального морального

порядку внаслідок обмеженості сфери людського розуму. Протиставлення держави і громадянського суспільства вважається згубним.

Головні постулати української консервативної течії у ХХ сторіччі закладені В. Липинським, С. Томашівським, В. Кучабським. Причому, усі три основоположники запропонували різні форми державного правління: класократичну правову монархію на засадах гетьманату (В. Липинський), правову клерикальну монархію (С. Томашівський), військову монархію (В. Кучабський). В. Липинський запропонував концепцію національної ідеї, яка має об'єднати українське суспільство, – принцип „територіального патріотизму” [13].

Базовою ідеєю сучасного українського консерватизму є українська національна ідея, яка полягає у відродженні традиційних цінностей і морально-правових засад етнокультурного розвитку українства. Народна ідеологія має ґрунтуватися на традиційній релігійності, патріотизмі, моральності та народній єдності, а її головними постулатами мають стати конституційна демократія, верховенство моралі і закону, пріоритет прав українського суспільства та орієнтація на одвічні духовні цінності.

Характерними рисами фашизму як ідеології є: ієрархічність побудови суспільства і тотальний контроль з боку держави за політичною сферою, інтегративна свідомість і верховенство інтересів нації (чи, швидше, раси), створення „образу ворога”; пріоритет зовнішньої політики над внутрішньою. Неофашизм відзначається вимогами перегляду кордонів, обмеження імміграції, збереження „чистоти нації” у расовому розумінні, „наведення порядку” тощо.

Навколо українського націоналізму тривалий час існували політичні та публіцистичні домисли і спекуляції. Вихід у світ ґрунтовного дослідження Р. Шпорлюка „Комунізм і націоналізм” багато в чому зняв питання щодо науковості націоналізму як суспільно-політичної доктрини. На думку цього втора, батьками наукового націоналізму є Ф. Лист, Ж.-Ж. Руссо, Й. Г. Гердер, Е. Берк.

Націоналізм в українській політичній термінології під кінець ХІХ століття – поняття однозначне з активною національною свідомістю та патріотизмом. Це винятково політичний рух під назвою інтегральний націоналізм, ідеологом і теоретиком якого став Д. Донцов. Український націоналізм треба розглядати як ідеологічний і політичний рух з чітко виробленою програмою мобілізації національних сил до боротьби за визволення, розбудову української держави та впорядкування людських стосунків у майбутній державі українського народу. Український націоналізм – це не тільки політико-програмовий рух, але й філософія національного життя, співвідношення окремих груп всередині нації й ролі та обов'язків одиниць у суспільстві. Що стосується ієрархії вартостей, то український націоналізм висуває на перше місце духовно-ідеологічні аспекти і з них вибудовує свою політичну програму.

Сучасні українські націоналісти прагнуть відтворити стиль, емоційність, орфографію текстів своїх попередників. „З-поміж інших людських спільнот – класів, партій, конфесій – ми визнаємо найвищою цінністю духову, кровну і політичну спільноту вільних людей – націю”. Живий організм нації характеризує духовні, вольові та інтелектуальні чесноти її членів. Нація виступає як одухотворена істота, що пливе понад часом і минуцями вартостями. Вона сприймає себе і сприймається іншими як самодостатня структура зі своєю вдачею – національним характером, державними потенціалами, історичними завданнями.

Інтеграціонізм є пострадянською посттоталітарною суспільно-політичною доктриною, яка не ґрунтується на жодній з існуючих у західному суспільстві політичних ідеологій. В її основу покладено систему поглядів, які базуються на гіперболізації соціально-економічних досягнень СРСР та внеску в них РРФСР. Інтеграціоністи змальовують радянську дійсність у позитивній тональності, негативно протиставляючи їй сучасну українську дійсність, абстрагуючися від того, що українська економічна криза бере початок від радянських економічних деформацій. В ієрархії цінностей інтеграціоністів чільне місце посідає відновлення союзу країн, що донедавна входили до складу СРСР.

Слід зазначити, такі течії, як „неолібералізм”, „неоконсерватизм” виникають в контексті так званої „загальної трансформації ідеологічного дискурсу”, за якою, під впливом соціально-історичних і політико-правових змін у житті людства, традиційні ідеологічні програми й цінності підлягають новій інтерпретації. Зокрема, Л. фон Мізес ще 1927 року писав, що сучасний йому лібералізм вже не є класичним, оскільки більше нагадує „політику торі чи соціалізм”, аніж традиційну ліберальну доктрину. Отже, специфіку ідеологічної структуризації сучасного українського суспільства не варто пояснювати її лише специфікою України як пострадянської держави, оскільки в сучасному світі процеси трансформації відбуваються в усіх суспільствах і державах; відповідно трансформуються й ідеології, які тривалий час вважалися „вічними істинами” у політичній науці [14].

Досліджуючи діяльність партій, слід, перш за все, звернути увагу на існування чотирьох джерел суспільних конфліктів епохи модернізму (центрально-периферійний, державно-церковний, землеробсько-індустріальний, капіталістично-робітничий), адже саме ці конфліктні лінії визначають контури партійних систем. Враховуючи засадничі характеристики і функції партій різного типу, можна виокремити типи світоглядних, ідеологічних партій (ліберали, консерватори тощо), „класових” партій, партій інтересів (робітничі, селянські тощо) та кадрові партії (вибіркові чи елітні, професійні, релігійні) і масові партії.

Традиційним і найбільш поширеним принципом класифікації партій є застосування ідеологічно-теоретичного критерію. За цією ознакою партії

поділяються на ліберальні, консервативні, соціалістичні, комуністичні, клерикальні, націоналістичні. Ліві партії тяжіють до радикально-революційних методів діяльності, до соціалістичної і комуністичної ідеології. Праві – це консервативні, буржуазні політичні сили, що орієнтуються на стабільність і негативно ставляться до революції. Центр – це помірковані політичні сили, котрі прагнуть компромісів, співпраці, примирення політичних полюсів [15].

Виникнення багатопартійності в Україні змусило політологів вдатися до вивчення їх статутів, програм, інших документів та спробувати їх класифікувати. До серпня 1991 року це був лінійно-бінарний поділ „комуністи – антикомуністи; праві – ліві; комуністи – демократи; формали – неформали”. На початку становлення багатопартійності дослідники вивчали лише статутні та програмні документи.

Пізніше науковці почали не лише ґрунтовно опрацьовувати програмні і статутні матеріали, але й пропонувати поділ партій за тими чи іншими ознаками. Докладний аналіз, відповідно до різних систем класифікаційних ознак, дав А. Білоус [16]. Запропонований ним графічний принцип розміщення партій у різних системах координат є найбільш демонстративним. З часом виникла можливість вивчати діяльність партій не лише на загальнонаціональному, але й на регіональному рівнях.

Збільшення кількості партій та зростання їх ролі у політичному процесі змусило дослідників детально аналізувати не лише статутні документи, але й виступи активістів, практичну діяльність партій та їх парламентських фракцій, партійну пресу, обставини виникнення партій. В середині партій виникла потреба теоретично висвітлювати її ідеологічні засади та порівнювати їх з іншими.

Підґрунтям майже всіх класифікацій партій у сучасній Україні є ідеологічний принцип. Це й не дивно, адже партії розвиваються згідно з загальносвітовими традиціями, базові ознаки їх ідеологічних засад аналогічні традиційним, а тому до них правомірно застосувати загальноприйняті назви, з однією умовою – до консервативної ідеології в Україні прийнято застосувати термін „націоналізм”. Тому ідеологічні засади діяльності партій можуть бути їх базовою характеристикою та основою для прогнозування їх діяльності.

Слід зазначити, що поділ на лівих і правих за ідеологічним принципом у тому вигляді, в якому він використовується при аналізі європейських політичних систем, в українських умовах є досить умовним. Так, у країнах західної демократії лівими вважаються партії, які у своїх програмах захищають інтереси малозабезпечених верств населення та орієнтуються на формування централізованої або контрольованої державою економіки. Зазвичай вони наполягають на скасуванні або обмеженні приватної власності, на значній концентрації податків у бюджеті та їх централізованому розподілі.

Центристські партії захищають інтереси середнього класу, тобто людей, які мають досить високу заробітну платню: вчителі, лікарі, науковці, працівники високої кваліфікації тощо. У своїх програмах ці партії обстоюють розвиток ринкової економіки в гармонійному поєднанні з вирішенням соціальних проблем, державним сприянням розвитку освіти, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту, гарантованим пенсійним забезпеченням, підтримують помірне оподаткування.

Праві партії за рубежем захищають інтереси великого капіталу. Вони орієнтуються на жорстку ринкову економіку, виступають за згортання державного втручання в економіку, обмеження державного фінансування соціальних програм.

В Україні хоча суб'єкти виборчих перегонів як „ліві – праві” теж визначаються за вищевказаними ознаками, але в свідомості нашого виборця позиціонування за цим поділом проходить, в першу чергу, згідно не з економічним аспектом, а національно-демократичним і зовнішньополітичним. Тобто, українські праві виступають за рух України до західноєвропейської спільноти (ЄС, НАТО), підтримку української мови, народних звичаїв і традицій. Ліві прагнуть ширшого інтегрування України з державами пострадянського простору, передусім з Росією, вирізняються значно меншою спрямованістю на підтримку духовно-культурної спадщини українського народу – аж до надання російській мові статусу державної. Крім того, варто звернути увагу ще на такий парадокс: хоча в Україні, згідно з офіційною статистикою, фактично не існує середнього класу, із 125 партій, зареєстрованих міністерством юстиції напередодні виборів 2006 року, більша частина визначає себе захисницями інтересів середнього класу.

Отже, для сучасного політичного спектра України характерна ідейно-політична невизначеність, яка посилюється частою невідповідністю назв і програмових положень партій та їх реальній тактиці і стратегії. Таку амбівалентність можна подолати посиленням позицій політичного центрризму, таких, зокрема, його основоположних ідей, як народна демократія і консерватизм (український традиціоналізм), що дає змогу державі ідентифікуватися з перспективою віднайдення відповідей на виклики, ризики і небезпеки новітньої доби. Саме тому подальші розвідки у цьому напрямі є актуальними у теоретико-методологічному і практичному плані.

Література:

1. Смелзер Н. Социология. – М.: Институт практической психологии, 1994. – 426 с.
2. Фромм Э. Психоанализ и этика. – М.: Республика, 1993. – 416 с.
3. Недюха М. П. Системний аналіз історичних типів європейської

ідеології. – Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2001. – 195 с.

4. Куди йдемо?.. Матеріали наук.-практ. конф. „Ідеологія та ідейно-політичні засади державного будівництва в Україні”. – К., 1993 – С. 155 – 156.

5. Політологія: історія та методологія. (За ред. Ф. М. Кирилюка). К.: Здоров'я, 2000. – 632 с.

6. **Пугачев В. П., Соловьев А. И.** Введение в политологию. М.: Аспект Пресс, 2004. – 479 с.

7. **Гаджиев К. С.** Политическая философия. М.: Экономика, 1999. – 606 с.

8. **Головатий М. Ф.** Хто стане третім Президентом України? Про ідеологічні метаморфози наступних президентських виборів // Політичний менеджмент. – 2003. – №2.

9. **Бєбик В. М.** Політологія для політика і громадянина. – К.: МАУП, 2003. – 424 с.

10. **Вовк В.** Розвиток лівоцентристського руху в Україні: аналіз та пропозиції // Лівоцентристська перспектива України. Збірник експертних матеріалів. – К.: Інститут громадянського суспільства, 1997. – С. 4 – 8.

11. **Недюха М. П.** Ліберально-демократична ідея як складова модернізаційного розвитку України // Культура і мистецтво у сучасному світі: Наукові записки КНУКіМ: Вип. 3 / Київський національний університет культури і мистецтв. – К., 2002. – 205 с.

12. **Сікора І.** Неоконсервативна ідеологія і практика реформ та проблеми її легітимації в Україні // Молода нація. – 1997. – № 6. – С. 71 – 95.

13. **Липинський В.** Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму — 471 с. // Повне зібрання творів, архів, студії. — К.; Філадельфія: Смолоскип, 2003. – Т. 6, кн. 1.

14. **Волинський А.** Ідеологічна структуризація суспільних політичних інтересів // Політичний менеджмент. – 2004. – №5.

15. **Танчер В., Карась О., Кучеренко О.** Політичні партії та рухи у світлі „ситуації постмодерну”. – К.: Фонд „Демократичні ініціативи”, 1997. – 44 с.

16. **Білоус А. О.** Політико-правові системи: світ і Україна: Навч. посібник. – К.: АМУПП, 1997. – 200 с.